طاهری، ابوالفضل؛ فتاحی، رحمت‌الله؛ شریف، عاطفه (۱۳۹۵). تحلیل الگوهای وابستگی و واژگان نمایانگر روابط کتابشناختی در خانواده‌های کتابشناختی بر پایه مدل مفهومی اف آر بی آر. *پژوهش‌نامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۶ (۲)، ۳۶۰-۳۳۸.

تحلیل الگوهای وابستگی و واژگان نمایانگر روابط کتابشناختی در خانواده‌های کتابشناختی بر پایه مدل مفهومی اف آر بی آر

ابوالفضل طاهری[۱]، دکتر رحمت‌الله فتاحی[۲]، دکتر عاطفه شریف[۳]

تاریخ دریافت: ۹۳/۷/۴ تاریخ پذیرش: ۹۳/۸/۳

چکیده

هدف: *خانواده‌های کتابشناختی، مجموعه آثاری هستند که در طول زمان و در ارتباط با یک اثر اصلی خلق می‌شوند. وابستگی‌ها انواع گوناگونی در سلسله مراتب خانواده کتابشناختی دارند و واژگانی که نوع وابستگی را می‌نمایاند بسیار متنوع‌اند. این پژوهش با هدف تحلیل و شناسایی انواع وابستگی‌ها و نیز واژه‌های نمایانگر آنها در خانواده‌های کتابشناختی شاهنامه فردوسی، مثنوی معنوی، دیوان حافظ و گلستان سعدی به انجام رسیده است.*

روش: *پژوهش حاضر با روش تحلیل محتوا انجام شده است. جامعه آماری این پژوهش را پیشینه‌های کتابشناختی خانواده‌های پر عضو حوزه ادبیات فارسی («شاهنامه فردوسی»، «دیوان حافظ»، «مثنوی معنوی» و«گلستان سعدی») تشکیل می‌دهد. با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی نظام‌مند، برای خانواده شاهنامه فردوسی، ۳۵۱؛ دیوان حافظ، ۳۴۶؛ مثنوی معنوی، ۳۲۰؛ و گلستان سعدی ۳۰۵ نمونه انتخاب شد.*

یافته‌ها: *در ۶۳/۴۱ درصد از پیشینه‌های مورد بررسی، حداقل یک وابستگی شناسایی شد که بیشترین آنها از نوع اشتقاقی بود. وابستگی‌هایی همچون «برگزیده» با ۱۹/۹، «بازنگری» با ۱۷/۳، «براساس نسخه خاص» با ۱۴/۷، «شرح» با ۱۱/۶و «اقتباس» با ۹/۱ درصد جزء فراوان‌ترین انواع وابستگی‌های حوزه ادبیات فارسی شناسایی شد. همچنین، ترتیب وابستگی‌ها در همه خانواده‌ها متفاوت بود. اغلب وابستگی‌های سطح بیان با واژه‌های متفاوتی در پیشینه‌ها حضور داشتند. توجه به واژه‌های پربسامد شناسایی شده در این پژوهش و به‌کار گیری فایل دسته‌بندی شده از واژگان نمایانگر انواع وابستگی‌ها می‌تواند گام مؤثری در زمینه دسته‌بندی و مدیریت خودکار بخش بزرگی از پیشینه‌های هر خانواده کتابشناختی به‌حساب آید و نیز سبب تقویت استاندارد توصیف و دسترسی به منابع (آر. دی. ا) و ساختارمندی واژگانی در عنوان قراردادی گردد.*

کلیدواژه‌ها: *روابط کتابشناختی، مدل اف آر بی آر، آثار وابسته، خانواده‌های کتابشناختی، وابستگی‌ها، واژگان نمایانگر وابستگی.*

---

۱. دانشجوی دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی، مرکز تحقیقات فناوری اطلاعات در امور سلامت، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، اصفهان، a.tahery68@gmail.com

۲. استاد گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد، fattahirahmat@gmail.com

۳. استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد، a.sharif@modares.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

ارائه انواع خدمات در کتابخانه تا اندازه بسیار زیادی متکی به سازماندهی اطلاعات و وجود اطلاعات کتابشناختی قابل‌فهم در سامانه‌های اطلاعاتی می‌باشد. فهرست‌نویسی، که یکی از مهم‌ترین سازوکارهای سازماندهی است، به فرآیندی گفته می‌شود که طی آن اطلاعات کتابشناختی منابع روی برگه‌های استاندارد یا در پیشینه‌های ماشین‌خوان ثبت می‌شود که هدف آن به ضابطه درآوردن جهان کتابشناختی برای دسترسی بهتر به دانش است (فتاحی، ۱۳۸۵). فهرست‌نویسی به دنبال آن است که با استفاده از قواعد و استانداردهای بین‌المللی و نیز بهره‌گیری از فناوری‌های نوین به نیازهای اطلاعاتی کاربران پاسخ دهد. در همین راستا، در طول سه دهه اخیر، فهرست‌های رایانه‌ای و فعالیت‌های متخصصان این حوزه دست‌خوش تحولاتی از قبیل اشتراک‌گذاری داده‌ها، سهولت دسترسی، ایجاد شبکه‌های کتابشناختی و کاهش حجم فهرست‌نویسی بنیادی شده است (فتاحی، ۱۳۸۰؛ Arinola, et al, 2012). یکی از مباحث مهم فهرست‌نویسی در یک سده اخیر، روابط کتابشناختی می‌باشد. این روابط را می‌توان به‌عنوان پیوند و تعامل میان موجودیت‌های کتابشناختی (آثار) و یا اجزای آنها (آثار وابسته) تعریف کرد (Arsenault & Noruzi, 2012). مفهوم روابط کتابشناختی بر این فرض استوار است که اثر خلق شده، گذشته از پیوستگی محتوایی با منابعی که در تهیه آن مورد استفاده قرار گرفته‌اند، امکان دارد توسط پدیدآور آن و یا افرادی دیگر به‌صورت‌های مختلف (همچون ترجمه، اقتباس و مانند آنها) بازآفرینی و به جهان کتابشناختی افزوده شود (فتاحی، ۱۳۷۵). شناسایی روابط کتابشناختی به استفاده‌کننده از فهرست کتابخانه اجازه می‌دهد تا در بین پیشینه‌های مرتبط، به‌مرور بپردازد و همچنین به طراحان نظام کمک می‌کند تا نتایج بازیابی شده را به‌صورت ساختاریافته برای استفاده‌کنندگان به نمایش درآورند (Petek, 2007). به‌بیان دیگر، روابط کتابشناختی تصویری روشن از خانواده کتابشناختی و انواع آثار وابسته به یک اثر در اختیار استفاده‌کنندگان قرار می‌دهد تا علاوه بر کمک در انتخاب بهتر، بر دانش کتابشناختی آنها افزوده شود.

در این زمینه، یعنی شناسایی انواع روابط کتابشناختی میان آثار، پایان‌نامه دکترای باربارا تیلت بسیار اثرگذار بوده است (Tillett, 1987). او با بررسی پیشینه‌های موجود در فهرست کتابخانه کنگره آمریکا، شش نوع رابطه کتابشناختی شامل رابطه اشتقاقی، توصیفی، هم‌ارز، کل و جز، همراهی و معادل را شناسایی کرد. همچنین؛ اسمیراگلیا[1] (۱۹۹۴) به‌دلیل اهمیت روابط اشتقاقی، و گستردگی آن نسبت به سایر روابط

1 .Smiraglia

مطرح در طبقه‌بندی تیلت، در پژوهشی عمیق‌تر، به‌تحلیل انواع روابط اشتقاقی در میان آثار وابسته پرداخت. نتایج او نشان داد که رابطه اشتقاقی شامل رابطه اشتقاقی هم‌زمان، پی‌درپی، ترجمه‌ها، اضافات، خلاصه‌ها، اقتباس‌ها و اجراها می‌باشد.

این چنین پژوهش‌هایی در شکل‌گیری و دسته‌بندی روابط کتابشناختی مطرح در مدل مفهومی اف آر بی آر، تأثیرگذار بوده است (Norouzi, 2012). مدل اف آر بی آر، مدلی مفهومی از جهان کتابشناختی است که توسط ایفلا در سال ۱۹۹۸ به‌منظور توسعه و بهبود سازماندهی اطلاعات (فهرست‌نویسی پیشینه‌ها، قواعد فهرست‌نویسی و فهرست‌های رایانه‌ای) ایجاد شده است. این مدل بر پایه ساختار مدل‌های موجودیت-رابطه و به‌منظور تحقق چهار کارکرد اساسی: یافتن، شناسایی، انتخاب و دسترسی[1] طراحی شده است. بر مبنای این کارکردها، بافت این مدل از سه گروه موجودیت (موجودیت کتابشناختی، مسئولیت و موضوع) تشکیل شده است (IFLA Study Group, 1998). در این میان؛ موجودیت‌های گروه اول یعنی اثر، بیان، نمود و مدرک[2] هسته اصلی این مدل به‌شمار می‌آیند (ژانگ و سالابا، ۱۳۹۰). در این مدل، افزون بر موجودیت‌ها بر روابط میان/درون موجودیت‌ها نیز تأکید شده است. در فصل ۵ گزارش نهایی ایفلا[3] (۱۹۹۸) به انواع روابط کتابشناختی موجود در جهان کتابشناختی پرداخته شده است. روابط به دو دسته «روابط سطح بالا» و «روابط سطح خاص[4]» تقسیم شده‌اند. منظور از روابط سطح بالا، مجموعه پیوندهای میان موجودیت‌های سه گروه مطرح در این مدل می‌باشد. اما در سطح خاص، مجموعه روابط کتابشناختی میان چهار موجودیت اصلی (یعنی اثر، بیان، نمود و مدرک) تشریح شده‌اند. روابط سطح خاص براساس ماهیت و عملکرد آنها در بین چهار موجودیت طبقه‌بندی شده‌اند. این طبقه‌بندی عبارت است از: رابطه اثر-اثر[5]، بیان-اثر[6] (شامل: دنباله[7]، ضمیمه[8]، متمم[9]، خلاصه، اقتباس، تغییر شکل و تقلید)، بیان-بیان[10] (شامل: خلاصه، بازنگری، ترجمه و تنظیم)، نمود-نمود[11] (شامل: باز تولید و جایگزین)، نمود-مدرک[12] و مدرک-مدرک[13] (شامل: باز تولید و باز پیکربندی[1]).

1. Find, identify, select, & obtain
2. Work, expression, manifestation, & Item
3. IFLA Study Group
4. Specific Level
5. Work-to-Work Relationships
6. Expression-to-Work Relationships
7. Supplement
8. Successor
9. Complement
10. Expression-to-Expression Relationships
11. Manifestation-to-Manifestation Relationships
12. Item-to-Manifestation Relationships
13. Item-to-Item Relationships

با توجه به آنچه پیش‌تر بیان شد، می‌توان بیان کرد روابط کتابشناختی بخش مهم و اساسی در رویکردهای مفهومی به‌توصیف جهان کتابشناختی (از جمله مدل اف آر بی آر) است (Maxwell, 2008). لازم به ذکر است که روابط تا زمانی‌که موجودیت‌های دوسویه آنها به وضوح شناسایی نشود، ماهیت واقعی خود را پیدا نمی‌کنند (IFLA Study Group, 1998). بر همین اساس، وضوح و تبیین این روابط باید از طریق واژگان و یا یادداشت‌هایی صورت پذیرد که نه‌فقط بیانگر موجودیت‌ها هستند، بلکه ماهیت و نوع روابط میان آثار را نیز به‌روشنی نمایان کنند. این در حالی است که اطلاعات ما درباره واژگان نمایانگر انواع وابستگی‌های مطرح در خانواده‌های کتابشناختی فارسی بسیار اندک است. ازاین‌رو، شناسایی واژگان نمایانگر انواع وابستگی‌های میان آثار فارسی یکی از جنبه‌هایی است که در راستای تحلیل روابط کتابشناختی و سازماندهی یکپارچه و معنادار خانواده‌های کتابشناختی مطرح است. شناسایی این واژگان می‌تواند به فهرست‌نویسان و طراحان فهرست‌های رایانه‌ای در مدیریت روابط کتابشناختی موجود در پیشینه‌ها، ساختارمندی عنوان قراردادی و نیز تقویت واژگانی مورد نظر استاندارد توصیف و دسترسی به منبع (آر. دی. ا.[۲]) در ارتباط با مدیریت انواع وابستگی‌های فارسی یاری رساند. در این راستا، مسئله پژوهش حاضر آن است که مشخص نیست الگوها و واژه‌های نمایانگر انواع وابستگی در چهار خانواده کتابشناختی شاهنامه فردوسی، مثنوی معنوی، دیوان حافظ و گلستان سعدی چگونه است.

پرسش‌های پژوهش

۱. توزیع فراوانی انواع وابستگی‌ها در خانواده‌های کتابشناختی حوزه ادبیات فارسی چگونه است؟
۲. آیا الگوی وابستگی در چهار خانواده شاهنامه، مثنوی معنوی، گلستان سعدی و دیوان حافظ یکسان می‌باشد؟
۳. توزیع فراوانی واژه‌های نمایانگر هر وابستگی در پیشینه‌های کتابشناختی چگونه است؟

مروری کوتاه بر پیشینه پژوهش

با توجه به اهمیت زیربنایی روابط کتابشناختی در پیدایش مدل اف آر بی آر و نقش این روابط در سازماندهی اطلاعات و در نتیجه در جستجو و بازیابی معنادار اطلاعات در فهرست‌های رایانه‌ای، پژوهش‌هایی به‌بررسی روابط کتابشناختی مطرح در این مدل پرداخته‌اند. مایرنیک[۳] (۲۰۰۷) به‌بررسی

1. Reconfiguration
2. Resource Description and Access (RDA)
3. Mayernik

امکان‌سنجی و قابلیت به‌کارگیری مدل اف آر بی آر بر مبنای روابط کتابشناختی در فهرست‌های پیوسته پرداخت و پیشینه‌های مارک را مورد بررسی قرار داد. یافته‌ها نشان داد که بخش عمده پیشینه‌های مارک به‌نسبت دارای تعداد کمی فیلد است و نیز اطلاعات مربوط به آثار و پدیدآورندگان در فیلدهای متفاوتی در پیشینه مارک دیده می‌شود. از نظر وی، به‌دلیل مشکلات ناشی از مرزهای نامشخص بین موجودیت‌ها در مدل اف آر بی آر به‌کارگیری این الگو با توجه به مزایای آن، نسبت به روابط کتابشناختی موجود دشوار است. در زمینه فراوانی روابط کتابشناختی مطرح در مدل اف آر بی آر؛ آرسنو و نوروزی[1] (۲۰۱۲) نیز پژوهشی را با عنوان «روابط کتابشناختی اثر به اثر براساس مدل اف آر بی آر: مطالعه منابع کانادایی» به انجام رساندند. از مجموع کل منابع منتشر شده دارای روابط اثر به اثر، ۵۹ درصد رابطه از نوع متممی[2] داشته‌اند که فراوانی این نوع رابطه در حوزه ادبیات، فناوری و علوم بیش‌تر بوده است. سایر درصدهای فراوانی روابط کتابشناختی به این شرح بود: متمم ۵۹ درصد، جانشینی ۲۳ درصد، تغییر شکل ۱۰ درصد، اقتباس ۶ درصد، مکمل یک درصد، تلخیص یک درصد و تقلید صفر درصد.

در ایران نخستین بررسی‌ها در زمینه روابط کتابشناختی از میانه دهه ۷۰ انجام شده است (افشار-زنجانی، ۱۳۷۱؛ فتاحی، ۱۳۷۵). برخی از پژوهش‌ها نیز در ارتباط با شناسایی روابط کتابشناختی بر پایه الگوی تیلت صورت گرفته است (نظیر کوهستانی، ۱۳۷۹؛ زارع‌زاده، ۱۳۸۱؛ و نیازی، ۱۳۸۳).

توجه به آثار کلاسیک در ایران و در چارچوب مدل مفهومی اف آر بی آر یکی از رویکردهای پژوهشگران حوزه سازماندهی اطلاعات بوده است. در این راستا، در زمینه روابط مطرح در مدل اف آر بی آر، ارسطوپور و فتاحی[3] (۲۰۰۹) به‌بررسی تنوع آثار وابسته در خانواده‌های شاهنامه فردوسی و قرآن پرداخته و اشاره می‌کنند که در این آثار دو الگوی کلی روابط «اشتقاقی و توصیفی» قابل تشخیص است. یافته‌ها نشان می‌دهد که رابطه اشتقاقی به رابطه اثر-بیان و رابطه توصیفی به رابطه اثر-اثر ختم می‌شود. هدف دیگر این پژوهش، طبقه‌بندی انواع موجودیت‌ها در سلسله مراتب آثار فارسی بوده است. بر این اساس، پژوهشگران بیان کرده‌اند که هنجارسازی مجدد عناوین قراردادی باعث نمایش مناسب آثار وابسته می‌شود. در این راستا، حاجی زین‌الدینی (۱۳۸۹) نیز بخشی از چالش‌های مربوط به پیاده‌سازی مدل اف آر بی آر در پیشینه‌های کتابشناختی فارسی را مربوط به‌فقدان عنوان قراردادی و عدم توجه به روابط میان موجودیت‌ها در پیشینه‌های کتابشناختی می‌داند.

1. Arsenault & Noruzi
2. Complement
3. Arastoopoor & Fattahi

همانند پژوهش ارسطوپور و فتاحی (۲۰۰۹)، فردحسینی (۱۳۹۰) نیز به تبیین روابط کتابشناختی حاکم بر پیشینه‌های کتابشناختی بوستان سعدی با استفاده از مدل اف آر بی آر پرداخت. یافته‌های او نشان داد که در سطح اثر، رابطه کل/جز با ۲۳/۰۸ درصد و رابطه توصیفی با ۱۳/۸۱ درصد بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین، فراوان‌ترین نوع رابطه در سطح بیان، رابطه اشتقاقی با ۲۸/۸۴ درصد؛ در سطح نمود، رابطه هم‌ارزی با ۱۴/۹۵ درصد؛ و در سطح مدرک، رابطه همراهی با ۱/۵۷ درصد می‌باشند. کوکبی و حجازی (۱۳۹۱) در مرحله اول پژوهش خود، به‌تحلیل پیشینه‌های شاهنامه و نهج‌البلاغه براساس طبقه‌بندی‌های تیلت، اسمیراگلیا، و اف آر بی آر به‌منظور بررسی فراوانی انواع روابط کتابشناختی پرداختند. نتایج در این زمینه نشان داد که رابطه توصیفی در طبقه‌بندی تیلت؛ وابستگی استخراج و ترجمه در طبقه‌بندی اسمیراگلیا؛ و رابطه اثر با اثر در طبقه‌بندی اف آر بی آر بیشترین فراوانی را دارند.

روابط کتابشناختی در حوزه‌های غیر از ادبیات فارسی و دین کمتر مورد توجه پژوهشگران ایرانی قرار گرفته است. تنها پژوهش در حوزه علوم‌پزشکی توسط محمدی (۱۳۹۰) به انجام رسیده است که روابط کتابشناختی کتاب‌های فارسی آن حوزه را بر پایه مدل اف آر بی آر بررسی کرده است. یافته‌ها نشان داد که تنها ۱۰/۳۱ درصد کتاب‌های علوم‌پزشکی دارای روابط کتابشناختی اثر به اثر هستند و بیشترین نوع روابط اثر به اثر شامل تلخیص، اقتباس و متمم‌ها بودند. نتیجه این پژوهش نشان داد که به‌دلیل تفاوت ماهوی علوم پزشکی با سایر علوم، میزان روابط کتابشناختی اثر به اثر در این حوزه بسیار کم است.

مرور پژوهش‌ها در مورد روابط کتابشناختی و خانواده‌های کتابشناختی نشان از آن دارد که تاکنون و به‌طور مستقیم پژوهشی درباره واژگان نمایانگر انواع وابستگی‌ها به انجام نرسیده است. این در حالی است که اگر شناسایی و هنجارسازی در به‌کارگیری اصطلاح‌ها و برچسب‌ها در شکل‌های مختلف آثار مرتبط در خانواده‌های کتابشناختی صورت گیرد باعث شناساندن و نمایش مناسب آثار مرتبط و در نتیجه، فهم بهتر اطلاعات می‌شوند. از این‌رو، یکی از جنبه‌هایی که به‌منزله خلأ پژوهشی احساس می‌شود، شناسایی و تحلیل واژگان نمایان‌گر انواع وابستگی‌ها در خانواده‌های کتابشناختی می‌باشد. انجام چنین پژوهشی سبب پیاده‌سازی مؤثرتر مدل اف آر بی آر در فهرست‌نویسی خانواده‌های کتابشناختی می‌گردد.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر، که از نظر هدف کاربردی است، با روش تحلیل محتوا انجام شد. با توجه به‌تناسب بیشتر مدل اف آر بی آر با منابع ادبی، داستانی و خانواده‌های کتابشناختی گسترده و به‌هم پیوسته (ژانگ و سالابا، ۱۳۹۰)؛ و نیز با توجه به هدف پژوهش، لازم بود خانواده‌هایی بررسی شود که دارای گستره متنوعی

از عضوها (انواع آثار وابسته) و انواع روابط کتابشناختی باشد تا بتوان تحلیل بهتری از انواع وابستگی‌ها و واژه‌های نمایانگر روابط ارائه داد. از این‌رو، جامعه آماری این پژوهش را پیشینه‌های کتابشناختی خانواده-های پر عضو حوزه ادبیات فارسی (به‌دلیل غنی بودن انواع آثار وابسته و قدمت طولانی آنها) تشکیل داد.

با بررسی منابع گوناگون همچون گسترش زبان و ادبیات ایرانی رده‌بندی کنگره (PIR) و جستجو در موتور جستجوی گوگل با واژه‌هایی همچون «آثار مشهور ادبیات فارسی»، «شاهکارهای ادب فارسی»، «آثار فارسی از قرن چهارم»، و مانند آنها؛ سیاهه‌ای از آثار مختلفی که در این حوزه از قرن چهارم تاکنون وجود داشت، استخراج گردید. پس از تهیه سیاهه موردنظر، نام هر اثر در فهرست رایانه‌ای تحت وب کتابخانه ملی، که یکی از حجیم‌ترین فهرست‌های موجود در ایران است، جستجو شد. واژه‌های به‌کار رفته و مرتبط با آثار بزرگ ادب فارسی در چند حالت ترکیبی استفاده شد و موردی که منطقی‌تر و یا بیشترین تعداد نتایج را ارائه می‌داد[۱]، انتخاب گردید. به این ترتیب؛ چهار خانواده کتابشناختی «شاهنامه فردوسی» با **۴۳۶۳** پیشینه، «دیوان حافظ» با **۳۲۵۸**، «مثنوی معنوی» با **۱۹۲۸** و «گلستان سعدی» با **۱۵۵۰** پیشینه، به‌عنوان خانواده‌های پر عضو حوزه ادبیات فارسی در نظر گرفته شدند[۲]. بایسته یادآوری است، این چهار خانواده تنها مواردی بودند که تعداد پیشینه‌های بازیابی شده برای آنها بیشتر از ۱۰۰۰ مورد بود.

از آنجایی‌که نظم مشخصی در نمایش نتایج ارائه شده برای خانواده‌های کتابشناختی در فهرست رایانه‌ای کتابخانه ملی وجود نداشت، از این‌رو، بر پایه جدول کرجسی و مورگان و به‌روش نمونه‌گیری تصادفی نظام‌مند برای خانواده شاهنامه فردوسی، **۳۵۱**؛ دیوان حافظ **۳۴۶**؛ مثنوی معنوی **۳۲۰**؛ و گلستان سعدی **۳۰۵** نمونه (رکورد) انتخاب شد و در مجموع، **۱۳۲۳** پیشینه کتابشناختی به‌عنوان نمونه مورد تحلیل قرار گرفت. داده‌ها (منظور: انواع وابستگی و واژگان نمایانگر آنها) در«کاربرگه ثبت داده‌ها»، که در نرم-افزار اکسل طراحی شده بود، وارد شد. در راستای تأیید روایی؛ فرآیند پژوهش از طریق مطالعه مقدماتی (۱۰۰ پیشینه) انجام شد و مورد تأیید استاد راهنما و استاد مشاور که در زمینه سازماندهی اطلاعات دارای آثار متعدد هستند و صاحب‌نظر می‌باشند، قرار گرفت. همچنین با توجه به ساده بودن ابزار ثبت واژه‌ها به آزمون پایایی آن‌گونه که در پرسشنامه‌ها مطرح می‌باشد، نیاز نبود.

---

۱. به‌عنوان مثال، برای جستجوی مثنوی معنوی اثر مولانا جلال الدین بلخی، واژه‌های «مثنوی»، «مثنوی مولوی»، نتایج نامرتبط با اثر اصلی یعنی مثنوی معنوی ارائه می‌داد. در نتیجه، واژه «مثنوی معنوی» که منطقی‌تر بود، انتخاب شد.

۲. پیشینه‌های کتابشناختی در تاریخ ۸ مرداد ۱۳۹۲ از فهرست رایانه‌ای تحت وب کتابخانه ملی استخراج شد.

تحلیل یافته‌ها

توزیع فراوانی انواع وابستگی‌ها در خانواده‌های کتابشناختی حوزه ادبیات فارسی

یکی از راهکارها برای شناسایی انواع روابط کتابشناختی مرتبط با خانواده کتابشناختی و واژگان نمایانگر آنها، بررسی پیشینه‌های کتابشناختی مربوط به آثار وابسته به‌عنوان شواهد می‌باشد. در پژوهش حاضر، در ۶۳/۴۱ درصد از پیشینه‌های مورد بررسی، حداقل یک نوع وابستگی در سطح بیان شناسایی شد. سایر پیشینه‌ها مربوط به مقاله‌ها، مجلات، و مواردی از این قبیل می‌باشد که به‌دلیل ماهیت آنها از جامعه این پژوهش حذف شدند. این امر در دیوان حافظ با ۷۶/۸۷ درصد، نمود بیشتری نسبت به سایر خانواده‌ها دارد. در خانواده شاهنامه ۶۲/۹۶ درصد، گلستان سعدی ۵۶/۸۶، و مثنوی معنوی ۵۵/۶۲ درصد دارای وابستگی مرتبط با اثر اصلی (سطح بیان) بودند. این وابستگی‌ها بر پایه سه نوع رابطه اشتقاقی، توصیفی و همراهی (برگرفته از طبقه‌بندی تیلت) دسته‌بندی شدند (جدول ۱).

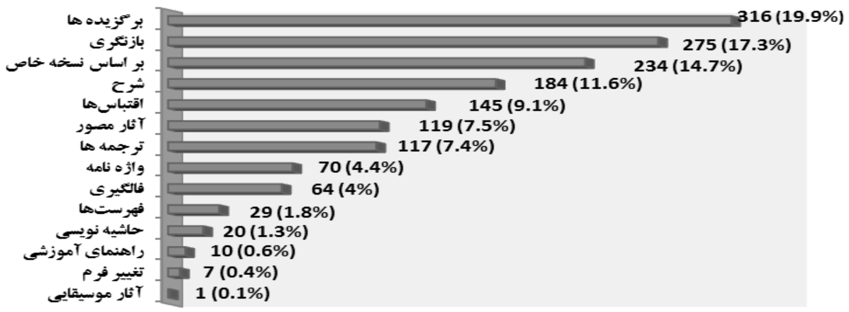
جدول ۱. فراوانی انواع وابستگی‌های سطح بیان در خانواده‌های کتابشناختی حوزه ادبیات

رابطه تیلت	نوع وابستگی	تعداد وابستگی	فراوانی رابطه
تحلیل الگوهای وابستگی و واژگان نمایانگر	برگزیده‌ها	۳۱۶	۸۶۱
	بازنگری	۲۷۵	
	اقتباس‌ها	۱۴۵	
	ترجمه‌ها	۱۱۷	
	تغییر فرم	۷	
	آثار موسیقایی	۱	
	آثار مصور	××[۱]	
تحلیل الگوهای وابستگی و واژگان نمایانگر	شرح	۱۸۴	۲۷۸
	فالگیری	۶۴	
	حاشیه‌نویسی	۲۰	
	راهنمای آموزشی	۱۰	
	فهرست‌ها	××[۱]	
	واژه‌نامه	××[۱]	

۱. به‌دلیل هم‌خوانی این گونه با وابستگی مشابه در رابطه همراهی و نیز تعداد کم آن در این رابطه، تصمیم بر آن شد که فراوانی آن در رابطه همراهی بیاید.

رابطه همراهی	آثار مصور	۱۱۹	۲۱۸
	واژه‌نامه	۷۰	
	فهرست‌ها	۲۹	
×[1]	براساس نسخه خاص	۲۳۴	۲۳۴
مجموع			۱۵۹۱

بر پایه جدول ۱؛ بیشترین نوع روابط مشاهده شده مربوط به نوع اشتقاقی است. در این میان، «برگزیده‌ها» و «بازنگری» پربسامدترین وابستگی‌های نوع اشتقاقی می‌باشند. همچنین، فراوانی وابستگی‌های اقتباس و ترجمه قابل‌ملاحظه می‌باشد. «شرح» و «فالگیری» بیشترین فراوانی را در وابستگی‌های از نوع توصیفی به‌خود اختصاص داده‌اند. بیشترین وابستگی نوع رابطه همراهی مربوط به آثار مصور است. در پایان نیز، ۲۳۴ پیشینه دارای وابستگی «براساس نسخه خاص» می‌باشد. فراوانی چشمگیر وابستگی‌های روابط اشتقاقی و توصیفی در سطح بیان به‌دلیل ماهیت آثار ادبی طبیعی به‌نظر می‌رسد. همچنین، پربسامد بودن وابستگی‌هایی همچون برگزیده، اقتباس، شرح، بازنگری، آثار مصور و حتی واژه‌نامه و فهرست‌ها به‌دلیل تنوع و گستره بالای آنها می‌باشد، به‌گونه‌ای که می‌توان این وابستگی‌ها را به بخش‌های جزئی‌تر تقسیم کرد. این بخش‌های جزئی در قسمت بعدی مقاله مورد بررسی قرار گرفته است. به‌منظور درک بهتر توزیع فراوانی وابستگی‌های سطح بیان، تمامی این وابستگی‌ها صرف‌نظر از نوع رابطه بر حسب درصد فراوانی در نمودار ۱ مرتب شده‌اند.

نمودار ۱. ترتیب انواع وابستگی‌های سطح بیان بر حسب درصد فراوانی (در چهار خانواده)

همان‌گونه که از نمودار ۱ پیداست؛ بیشترین وابستگی‌ها در میان پیشینه‌های مورد بررسی از نوع «برگزیده» با ۱۹/۹ درصد، «بازنگری» با ۱۷/۳ درصد، «براساس نسخه خاص» با ۱۴/۷ درصد می‌باشد. فراوانی وابستگی‌های «شرح» و «اقتباس» نیز چشم‌گیر است. در انتهای نمودار، پیشینه‌های وابسته از نوع

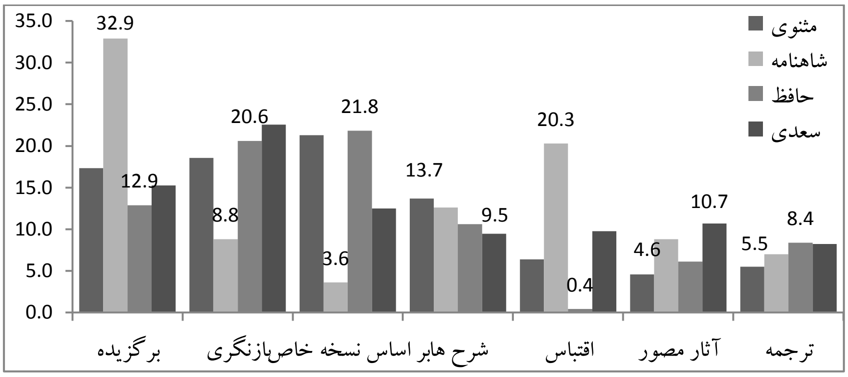
---

۱. این وابستگی نا همخوان با روابط کتابشناختی تیلت می‌باشد.

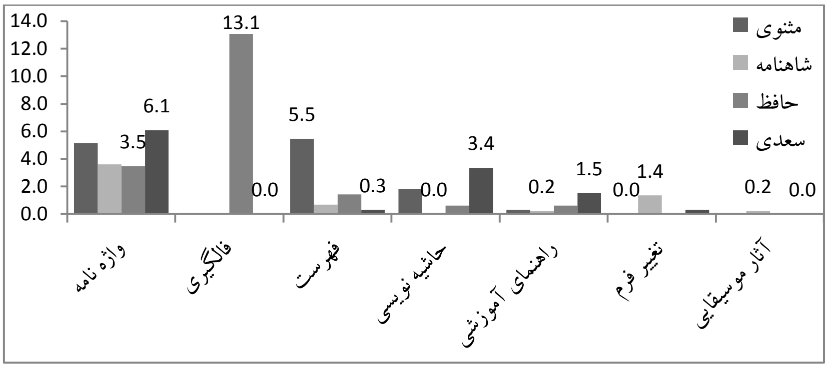
«راهنمای آموزشی»، «تغییر فرم» و «آثار موسیقایی»کم‌ترین نمود را دارند. مجموع درصد فراوانی این سه وابستگی حدود یک درصد می‌باشد. همان‌گونه که پیشتر بیان شد، دلیل پربسامدی برخی از وابستگی‌ها به‌دلیل ماهیت ادبی آثار مورد بررسی است. دامنه گسترده و متنوع اغلب وابستگی‌های سطح بیان از دیگر دلایل این امر می‌باشد. چندبخشی بودن، شهرت جهانی و قدمت طولانی اثر اصلی نیز بر انگیزه پژوهشگران و نویسندگان برای خلق اثر وابسته در این خانواده‌ها بی‌تأثیر نیست. گفتنی است در میان پیشینه‌ها؛ برخی از وابستگی‌ها مستقیماً بر اثر اصلی اشاره ندارند، بلکه، برپایه بیان خاصی از اثر اصلی (که در اغلب موارد این نسخه‌ها، بیان‌های مشهوری از اثر می‌باشد) شکل گرفته‌اند. شمار این نوع برداشت (منظور «براساس نسخه خاص») به ۱۴/۷ درصد کل وابستگی‌ها می‌رسد. به‌عنوان نمونه؛ نسخه‌هایی همچون نسخه نیکلسون، نسخه قونیه (۶۷۷ ه.ق.)، نسخه بدیع‌الزمان فروزانفر و مواردی از این قبیل بیان‌های مشهوری از اثر مثنوی معنوی هستند.

یکسانی یا نایکسانی الگوی وابستگی چهار خانواده شاهنامه، مثنوی معنوی، گلستان سعدی و دیوان حافظ

پس از تحلیل توزیع فراوانی انواع وابستگی‌ها، الگوی وابستگی در چهار خانواده کتابشناختی پرعضو مورد مطالعه قرار گرفت تا بتوان مشخص نمود که آیا تفاوتی در نوع وابستگی‌های پربسامد خانواده‌های کتابشناختی مورد بررسی وجود دارد یا الگوی وابستگی یکسانی در میان خانواده‌های کتابشناختی مطرح است؟ نمودار ۲ نشان‌دهنده الگوی وابستگی در خانواده‌های کتابشناختی می‌باشد.

نمودار ۲. الگوی وابستگی در خانواده‌های کتابشناختی

ادامه نمودار ۲. الگوی وابستگی در خانواده‌های کتابشناختی

با توجه به داده‌های نمودار ۲؛ در خانواده مثنوی معنوی، درصد فراوانی وابستگی‌های براساس نسخه خاص، بازنگری و برگزیده بیش از سایر موارد می‌باشد. این در حالی است که در شاهنامه فردوسی وابستگی‌های برگزیده، اقتباس و شرح‌ها پربسامدترین هستند. همچنین، فالگیری تنها در مورد دیوان حافظ وجود دارد. الگوی وابستگی در گلستان سعدی نیز نسبت به سایر خانواده‌ها، آهنگ متفاوتی به‌خود گرفته است، به‌گونه‌ای که در این خانواده، فراوان‌ترین وابستگی‌ها شامل بازنگری، برگزیده، براساس نسخه خاص می‌باشد. به‌طور کلی، بررسی هم‌خوانی چهار خانواده از منظر نوع آثار وابسته نشان می‌دهد که ترتیب و درصد فراوانی انواع وابستگی‌ها در هر خانواده متفاوت از سایر موارد می‌باشد. به‌بیان دیگر، الگوی وابستگی در خانواده‌ها یکسان نمی‌باشد. این امر به‌دلیل سرشت و درون‌مایه متفاوت آثار است. به‌عنوان مثال، فالگیری تنها در دیوان حافظ مشاهده شده است. با این حال، وابستگی‌های «برگزیده»، «بازنگری» و «شرح‌ها» در هر چهار خانواده جزء پربسامدترین وابستگی‌ها هستند. ماهیت ادبی، چند بخشی آثار مورد بررسی و نیز شهرت و قدمت طولانی آنان سبب بسامد بالای چنین وابستگی‌ها شده است. بنابراین، می‌توان این فرض را بیان کرد که گستره و نوع آثار وابسته نه‌تنها در بین حوزه‌های مختلف از الگوی متفاوتی پیروی می‌کند، بلکه در درون هر حوزه (برای مثال ادبیات) ممکن است نوع آثار وابسته هر خانواده نسبت به سایر آثار آن حوزه نیز متفاوت باشد.

توزیع فراوانی واژه‌های نمایانگر هر وابستگی در پیشینه‌های کتابشناختی

بر پایه مدل اف آر بی آر، نویسندگان برای مشخص‌کردن وابستگی اثر خود با اثر اصلی از واژه‌های پراکنده و مختلفی استفاده می‌کنند (IFLA Study Group, 1998) و این نایکدستی در نام‌گذاری وابستگی‌ها دشواری کنترل وابستگی‌ها را دو چندان می‌کند. به این ترتیب، تحلیل این واژگان در میان

پیشینه‌های کتابشناختی می‌تواند سازوکارها و یافته‌هایی را به‌منظور مدیریت هر چه بهتر وابستگی‌ها و واژه‌های نمایانگر آنها در ابزارهای سازماندهی اطلاعات (مانند قواعد فهرست‌نویسی، سرعنوان‌های موضوعی و طرح‌های رده‌بندی) و در فهرست‌های رایانه‌ای در پی داشته باشد. بر این اساس، تحلیل واژگان در این پژوهش در قالب مباحثی همچون «بسامد (تکرار) واژگان نمایانگر وابستگی‌ها» و «توزیع فراوانی واژه‌ها در پیشینه‌های کتابشناختی» به انجام رسید.

جدول ۲. بسامد واژگان نمایانگر وابستگی‌های سطح بیان (n=267)

بسامد (تکرار) واژه	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
۱	۱۱۱	۴۱/۵۷	۴۱/۵۷
۲	۵۰	۱۸/۷۳	۶۰/۳۰
۳	۱۹	۷/۱۲	۶۷/۴۲
۴	۱۲	۴/۴۹	۷۱/۹۱
۵	۸	۳	۷۴/۹۱
۶	۶	۲/۲۵	۷۷/۱۵
۷	۲	۰/۷۵	۷۷/۹۰
۸	۷	۲/۶۲	۸۰/۵۲
۹	۳	۱/۱۲	۸۱/۶۵
۱۰-۳۰	۲۶	۹/۷۴	۹۱/۳۹
۳۰-۵۵	۹	۳/۳۷	۹۴/۷۶
۵۵-۸۰	۶	۲/۲۵	۹۷
۸۰-۱۰۰	۴	۱/۵۰	۹۸/۵۰
بیش از ۱۰۰	۴	۱/۵۰	۱۰۰
جمع کل	۲۶۷	۱۰۰	--

داده‌های جدول ۲ نشان می‌دهد که از میان ۲۶۷ واژه شناسایی شده، ۶۰/۳۰ درصد از واژه‌ها تنها یک یا دو بار در پیشینه‌ها مشاهده شده‌اند. همچنین، ۸۱/۶۵ درصد از بسامد کل واژه‌ها کمتر از ۱۰ بار می‌باشد. در انتهای جدول ۲ مشاهده می‌شود که تنها ۴ واژه وجود دارد که بسامد آنها بیشتر از ۱۰۰ می‌باشد. علت کم بسامد بودن اغلب واژه‌های نمایانگر انواع وابستگی‌ها این است که یکدستی در میان نویسندگان در نام‌گذاری آثار برای مشخص کردن نوع وابستگی وجود ندارد.

در پیوست ۱ داده‌های مربوط به «*توزیع فراوانی واژه‌های نمایانگر انواع وابستگی‌های سطح بیان در پیشینه‌های کتابشناختی*» آمده است. بر پایه این داده‌ها، اغلب وابستگی‌ها حتی در جزئی‌ترین سطح دارای تنوع واژگانی بالایی در پیشینه‌ها هستند. از آنجایی‌که نظام‌های بازیابی اطلاعات (ازجمله فهرست‌های رایانه‌ای) مبتنی بر واژه فعالیت می‌کنند، اغلب چالش‌هایی که در امر ذخیره، بازیابی و نمایش خانواده‌های کتابشناختی در این نظام‌ها وجود دارد مربوط به پراکندگی واژگان نمایانگر وابستگی‌ها می‌باشد. در ادامه، وضعیت تنوع و بسامد واژگانی هر یک از انواع وابستگی‌های موجود در این پیوست ذکر می‌گردد:

«اقتباس» از جمله وابستگی‌هایی است که در قالب چند وابستگی جزئی‌تر در نظر گرفته شد. در میان وابستگی‌های جزئی آن، «اقتباس (به‌صورت کلی)» و «اقتباس برای کودکان» جزء فراوان‌ترین موارد می‌باشند. از لحاظ تنوع واژگانی، «اقتباس (به‌صورت کلی)» با ۱۷ واژه نمایانگر دارای بیشترین فراوانی است. در میان این ۱۷ واژه؛ «اقتباس(ها)» با فراوانی ۸۸ و «این کتاب اقتباسی از ... است» با ۳۰ فراوانی، پربسامدترین واژگان می‌باشند. در «اقتباس برای کودکان»، واژه «گروه سنی: ب، ج و...» بیشترین فراوانی را دارد. دلیل پربسامد بودن این واژگان را می‌توان به مورد توجه قرار گرفتن وابستگی اقتباس در عناصر یادداشت و موضوع نسبت داد. سایر وابستگی‌های جزئی این وابستگی کم‌بسامدتر و در نتیجه پراکندگی واژگانی کمتری نیز دارند.

در میان ۵ وابستگی جزئی، «برگزیده» بیشترین تنوع واژگانی در «برگزیده (به‌صورت کلی)» با ۱۶ واژه مشاهده شده است. در این میان، واژه »برگزیده« حضور چشم‌گیرتری نسبت به سایر موارد دارد. با توجه به کنترل واژگانی این وابستگی در عناصری همچون عنوان قراردادی، شناسه‌افزوده و یادداشت از طریق همین واژه، طبیعی است که بسامد این واژه نسبت به سایر واژه‌ها بیشتر باشد. از دیگر وابستگی‌های جزئی قابل‌توجه در این وابستگی، «شخصیت خاص داستانی» می‌باشد. با توجه به اینکه خانواده‌های مورد بررسی اغلب داستان‌گونه هستند، طبیعی است که آثاری برگرفته از یک یا چند شخصیت داستانی اثر اصلی نیز خلق گردند. نویسندگان اسم شخصیت داستانی را برای نشان دادن نوع برگزیدگی در عنوان و یا عنوان فرعی ذکر نموده‌اند. از این‌رو، این واژه‌های با فراوانی بالایی در پیشینه‌ها مشاهده شده‌اند.

وابستگی «آثار مصور» نیز به وابستگی‌های جزئی‌تری تقسیم گردید. در این میان، «تصویرگری» با ۹ واژه نمایانگر دارای بیشترین تنوع واژگانی است. از میان ۹ واژه نمایانگر این وابستگی، واژه «تصویرگر» با ۸۳ بار تکرار پربسامدترین واژه است. تنوع واژگانی در وابستگی «فهرست‌ها» نسبت به سایر وابستگی‌ها در سطح پایین‌تری قرار دارد. با توجه به فراوانی کم این وابستگی این امر طبیعی به‌نظر می‌رسد. با این

وجود، واژه «کشف الابیات» پر بسامدترین واژه نمایانگر می‌باشد.

درباره وابستگی «واژه‌نامه»، ۵ وابستگی جزئی «واژه‌نامه (به‌صورت کلی)»، «فرهنگ نام‌ها»، «کشف اللغات»، «واژه‌های غریبه»، «فرهنگ کنایه‌ها» شناسایی شد. «واژه‌نامه (به‌صورت کلی)» دارای تنوع واژگانی بیشتری است. از میان ۲۴ واژه نمایانگر، «واژه‌نامه» (با ۳۶ رخداد) و «فرهنگ لغت/کلمات» (با ۱۵ رخداد) بیشترین حضور را به خود اختصاص داده‌اند. حضور بیشتر واژه «واژه‌نامه» به‌دلیل پوشش واژگانی آن در فیلد موضوع می‌باشد که تحت تأثیر ساختار سرعنوان‌های موضوعی فارسی است.

تحلیل واژگان برای وابستگی «بازنگری» در قالب سه وابستگی جزئی «ویرایش‌های مختلف»، «تصحیح»، «ویراستاری» به انجام رسید. بیشترین تنوع واژگانی مربوط به «ویرایش‌های مختلف» با ۹ واژه می‌باشد. همچنین؛ در میان واژه‌های نمایانگر وابستگی «تصحیح»، فراوانی چشم‌گیری در واژه‌های «مصحح» (۲۳۵ بار) و «تصحیح» (۸۴ بار) دیده می‌شود. از آنجایی‌که؛ اطلاعات مسئولیت اثر (یعنی *مصحح*) در عناصر سرشناسه، شرح مسئولیت و شناسه افزوده تنها از طریق این دو واژه ثبت شده، فراوانی این واژه‌ها بیشتر از سایر موارد می‌باشد. برای مشخص کردن وابستگی «براساس نسخه خاص» در پیشینه‌ها، ۲۳ نوع واژه به‌کار رفته است. پربسامدترین واژه‌های این وابستگی عبارت‌اند از: «از روی نسخه + اسم شخص» (با فراوانی ۳۸) و «براساس نسخه + اسم شخص (با فراوانی۳۶)». این وابستگی به‌صورت عبارت (ترکیب چند واژه) در پیشینه‌ها مشخص شده است.

وابستگی «شرح» یکی از فراوان‌ترین وابستگی‌هایی است که دارای تنوع واژگانی قابل‌توجهی نیز می‌باشد. تنوع واژگانی هر سه وابستگی جزئی این وابستگی (یعنی«نقد و تفسیر»، «توصیف و توضیح»، «بررسی و تحلیل») نسبت به سایر وابستگی‌ها نسبتاً بالا می‌باشد. واژه‌های شرح (با فراوانی ۱۳۵)، تاریخ و نقد (با فراوانی۹۰)؛ نقد و تفسیر (با فراوانی۷۲) از جمله پربسامدترین واژه‌های این وابستگی می‌باشند. کنترل واژگانی وابستگی شرح در عنوان قراردادی، موضوع و یادداشت از طریق این واژه‌ها دلیلی بر فراوانی بالای این واژه‌ها است. با این وجود، همان‌گونه که گفته شد تنوع واژگانی در این وابستگی بسیار زیاد می‌باشد. عدم‌کنترل صحیح (تعیین دامنه مفهومی، تمایز و تعریف) نوع وابستگی‌های جزئی وابستگی «شرح»، دامنه وسیع این وابستگی، تفاوت معناشناختی مفاهیم آن باعث شده تا واژه‌های پراکنده و البته با فراوانی کم در عناصری همچون عنوان، عنوان فرعی و شرح مسئولیت دال بر این وابستگی مشاهده گردد.

وابستگی «راهنمای آموزشی» دارای تنوع واژگانی زیادی (۱۲ واژه) می‌باشد. تمامی این واژه‌ها با بسامد کم و به‌صورت عبارت (ترکیب چند واژه‌ای) هستند، بر این اساس، می‌توان چنین گفت که در مورد

این وابستگی در پیشینه‌ها به‌صورت هدفمند کنترلی صورت نگرفته است. «فالگیری» نیز جزء وابستگی‌های است که تنوع واژگانی به‌نسبت زیادی دارد (البته تنها در مورد دیوان حافظ صدق می‌کند و آن هم به‌دلیل سرشت این اثر). در این میان، «فالگیری»، «فالنامه» و «فال» پربسامدترین واژه‌ها می‌باشند. از آنجایی‌که، فیلد موضوع با به‌کارگیری واژه «فالگیری» به‌عنوان تقسیم فرعی سبب فراوانی بالای این واژه شده است. واژه‌های «حواشی»، «حاشیه» و «حاشیه‌نویس» (با فراوانی ۱۳، ۶ و ۴) پربسامدترین واژه‌های نمایانگر «حاشیه‌نویسی» می‌باشند. گفتنی است که تمامی ۶ واژه این وابستگی تنها از لحاظ ساخت واژگانی با یکدیگر تفاوت دارند. به‌بیان دیگر، تمامی واژه‌ها از یک ریشه واژگانی مشتق شده‌اند.

«آثار موسیقایی» با پراکندگی واژگانی در پیشینه‌ها همراه است (۷ واژه نمایانگر). توجه به منابع چاپی به‌عنوان منبع اطلاعاتی پایه در ثبت و ذخیره اطلاعات سبب بی‌اعتنایی به‌سایر انواع منابع اطلاعاتی از جمله آثار موسیقایی شده است و به این ترتیب چنین پراکندگی واژگانی به‌وجود آمده است.

«ترجمه‌ها» جزء وابستگی‌هایی است که هم فراوانی بالایی (۱۱۷) دارد و هم تنوع واژگانی قابل‌توجهی (۸ واژه). بسامد واژگانی واژه‌های نمایانگر این وابستگی به‌نسبت زیاد است. دلیل این امر را می‌توان به توجه این وابستگی در اغلب عناصر کتابشناختی (همچون عنوان قراردادی، موضوع، شناسه افزوده و...) نسبت داد. اختصاص چندین فیلد اصلی و فرعی برای این وابستگی، در ساختار مارک گواهی بر این سخن می‌باشد. در پایان نیز، «تغییر فرم» با چهار واژه در میان پیشینه‌ها شناسایی شده است که پربسامدترین آنها، نام فرم همچون شعر، نثر، رمان و... می‌باشد.

به‌طور کلی می‌توان بیان داشت که در این بخش پراکندگی واژگانی قابل‌توجهی در تمامی انواع وابستگی‌ها مشاهده می‌شود که منشأ این پراکندگی، پویایی زبان و ذوق ادبی پدیدآورندگان آثار از یک‌سو، و بی‌توجهی به مدیریت روابط کتابشناختی در قواعد فهرست‌نویسی و سایر ابزارهای سازماندهی اطلاعات از دیگر سو می‌باشد. همچنین، تفاوت‌های جزئی در درون هر یک از وابستگی‌ها برای نویسندگان ایجاب می‌کند تا واژه‌های گوناگونی به‌کار گیرند.

نتیجه

در بررسی خانواده‌های پر عضو، وابستگی‌هایی همچون «برگزیده» با ۱۹/۹ درصد، «بازنگری» با ۱۷/۳ درصد، «براساس نسخه خاص» با ۱۴/۷ درصد، «شرح» با ۱۱/۶ درصد و «اقتباس» با ۹/۱ درصد جزء فراوان‌ترین نوع وابستگی‌های حوزه ادبیات فارسی به‌حساب می‌آیند. فراوانی قابل‌توجه وابستگی‌های سطح بیان به‌دلیل ماهیت زایشی آثار ادبی است. یافته‌های پژوهش آرسنو و نوروزی (۲۰۱۲) نشان داد که رابطه

«متمم» فراوان‌ترین نوع رابطه اثر با اثر بوده است. همچنین، پژوهش محمدی (۱۳۹۰) بیانگر فراوانی بالای وابستگی «تلخیص» و «اقتباس» در حوزه پزشکی می‌باشد. در خانواده بوستان بیشترین نوع رابطه از نوع اشتقاقی بوده است (فردحسینی، ۱۳۹۰) و بیشتر پیشینه‌های شاهنامه و نهج‌البلاغه دارای رابطه توصیفی (در طبقه‌بندی تیلت) و وابستگی استخراج و ترجمه (در طبقه‌بندی اسمیراگلیا) می‌باشند. به‌دلیل ماهیت متفاوت خانواده‌های بررسی شده (حوزه ادبیات فارسی) فراوانی انواع روابط نیز متفاوت شده است. به‌عنوان مثال، در خانواده‌های حوزه ادبیات به‌دلیل ماهیت چندبخشی و حجم بالای آنها، وابستگی نوع برگزیده به‌وفور مشاهده شد.

یافته‌ها درباره ترتیب و درصد فراوانی وابستگی‌ها در خانواده‌های مورد بررسی نشان داد که نمی‌توان الگوی ثابت و یکسانی برای گستره و نوع آثار وابسته در همه خانواده‌ها در نظر گرفت، زیرا سرشت هر اثر و نوع آثار زایشی آن متفاوت است. در مورد بسامد واژگان نمایانگر وابستگی‌ها حاکی از آن بود که۶۰/۳ درصد از واژه‌ها تنها یک یا دو بار در پیشینه‌ها مشاهده شدند. علت بسامد کم واژه‌ها این است که یکدستی در میان نویسندگان و نام گذاران آثار برای مشخص کردن نوع وابستگی وجود ندارد. به‌نظر می‌رسد که نویسندگان در حوزه ادبیات نیازی به این یکدستی نمی‌بینند و بر پایه ماهیت حوزه ادبیات، بیش از رعایت یکدستی، به‌ذوق ادبی و هنری در عنوان‌گذاری و معرفی آثار پایبندند. از این‌رو، لازم است تا سازوکاری برای ثبت عنوان و واژگان نمایانگر انواع آثار وابسته در حوزه ادبیات (و سایر حوزه‌های مهم از قبیل فلسفه، دین، تاریخ و ...) از سوی کتابخانه ملی ایران به‌عنوان متولی اصلی سازماندهی اطلاعات و تدوین استانداردهای مربوطه در نظر گرفته شود تا یکدستی لازم حاصل شود.

نتایج بررسی تنوع واژگانی وابستگی‌ها گویای این امر بود که اغلب وابستگی‌های سطح بیان با واژه‌های متفاوتی در پیشینه‌ها حضور داشتند. از دلایل عمده این تنوع واژگانی می‌توان به‌موارد ذیل اشاره کرد: چند بخشی‌بودن و شمول داستانی آثار (همچون مثنوی و شاهنامه)؛ پویایی زبان؛ ذوق ادبی پدیدآورندگان؛ بی‌توجهی به روابط کتابشناختی در قواعد پیشین فهرست‌نویسی و ابزارهای سازماندهی اطلاعات؛ دامنه معنایی وسیع و مبهم برخی از وابستگی‌ها (همچون شرح)؛ و تغییرات ساخت واژگانی (مورفولوژی) در برخی وابستگی‌ها (مانند فالگیری و حاشیه‌نویسی[1]).

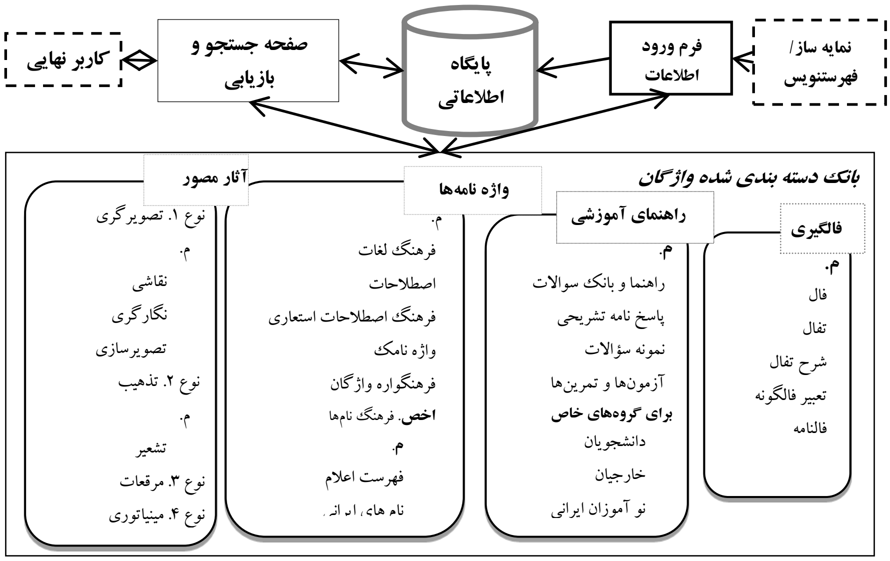
به‌منظور کنترل واژگانی وابستگی‌ها لازم است تا به تک‌واژه‌ای یا عبارتی بودن واژه نمایانگر

---

۱. تمام واژه‌های نمایانگر وابستگی «حاشیه‌نویسی» از یک ریشه واژگانی مشتق شده‌اند و تنها از لحاظ ساخت واژگانی با یکدیگر تفاوت دارند. به‌عنوان مثال: حاشیه، تحشیه، حاشیه‌نویسی، حواشی.

وابستگی، تغییرات مورفولوژیکی واژگان، میزان کاربرد، دامنه مفهومی و انتزاعی بودن آنان توجه شود. در ادامه برای هر مورد، نمونه و توضیحی ارائه می‌گردد: تغییر واژگانی در وابستگی‌هایی همچون «براساس نسخه خاص» و «اقتباس» اغلب به‌صورت عبارتی (ترکیب چند واژه با یکدیگر) می‌باشد. تنوع واژگانی در وابستگی‌هایی همچون «فالگیری» و «حاشیه‌نویسی» به‌دلیل تغییرات مورفولوژیکی (ریخت‌شناسی) واژه‌های فال و حاشیه می‌باشد. کاربرد برگزیده تنها محدود به گزینش یک بخش و یا یک داستان از اثر انتزاعی نمی‌باشد، بلکه تلخیص و گلچینی از کل اثر را نیز شامل می‌شود. از منظر دامنه مفهومی، واژه «برگردان» تنها دلالت بر وابستگی ترجمه ندارد. اگر این واژه به‌همراه نوع فرم اثر همراه باشد (به‌عنوان مثال: برگردان به نثر) نمایانگر «تغییر فرم» می‌باشد. این وضعیت برای واژه «براساس ...» نیز صدق می‌کند. اگر این واژه به‌همراه نام نسخه باشد، نمایانگر وابستگی «براساس نسخه خاص» می‌باشد، در حالی‌که ترکیب این واژه با نام شخصیت داستانی دلالت بر وابستگی «اقتباس» یا «برگزیدگی» دارد. وابستگی شرح را می‌توان جزء وابستگی‌هایی دانست که تمایز معنایی میان برخی از واژگان آن به‌دلیل انتزاعی بودن بسیار دشوار است. واژه‌هایی همچون تفسیر، تحلیل، توضیح، توصیف، بررسی، نقد، و تعلیق از این قبیل هستند.

با استفاده از واژه‌های پربسامد شناسایی‌شده در این پژوهش برای هر وابستگی، می‌توان بخش بزرگی از پیشینه‌های هر خانواده کتابشناختی را به‌شکل خودکار و دسته‌بندی شده برای کاربران نمایش داد. البته ناگفته نماند که دستاوردهای این پژوهش در راستای تقویت استاندارد آر. دی. ا. به‌منظور پوشش انواع وابستگی‌های فارسی و نیز هنجارسازی واژگانی عنوان قراردادی به‌منزله عنصر گردآورنده و تمایزدهنده نوع آثار بسیار حائز اهمیت می‌باشند. همچنین، پیشنهاد می‌شود که فایل (بانک) دسته‌بندی شده‌ای از واژگان با توجه به روابط معنایی و ساختاری میان آنها تهیه گردد تا بتوان به‌مهار واژگانی روابط کتابشناختی پرداخت. چنین فایلی را می‌توان در قسمت‌های مختلف نرم‌افزارها و فهرست‌های رایانه‌ای (از جمله: در بخش ورود اطلاعات در هنگام فهرست‌نویسی و در زمینه‌هایی مانند نظام پیشنهاد واژه، تهیه الگوریتم دسته‌بندی پیشینه‌ها، جستجو و نمایش اطلاعات) به‌کار گرفت. نمونه‌ای از فایل دسته‌بندی شده از واژگان در تصویر ۱ آمده است.

تصویر ۱. نمونه‌ای از بانک دسته‌بندی واژگان نمایانگر انواع وابستگی‌ها

در پایان نیز، با توجه به اهمیت موضوع روابط کتابشناختی در سازماندهی خانواده‌های کتابشناختی، پیشنهادهای زیر برای انجام پژوهش‌های بیشتر ارائه می‌گردد:

- تحلیل الگوی وابستگی و واژگان نمایانگر آنها در حوزه‌هایی مانند دین و فلسفه به‌دلیل ماهیت‌زایشی و قدمت طولانی آنها؛
- بررسی وضعیت روابط کتابشناختی در ابزارهای سازماندهی اطلاعات فارسی همچون سرعنوان‌های فارسی و طرح‌های رده‌بندی؛
- بررسی وضعیت عناصر کتابشناختی از منظر پوشش انواع وابستگی و تنوع واژگانی؛ در این پژوهش به‌مکان ذخیره هریک از وابستگی‌ها پرداخته نشده است، با این حال، توجه به فیلدهای دربرگیرنده هر وابستگی در مدیریت خودکار و بهتر پیشینه‌های آثار وابسته مؤثر خواهد بود.
- تحلیل واژگان نمایانگر انواع وابستگی در صفحات نخستین و فهرست مندرجات کتاب‌های منتشر شده به‌منظور شناسایی واژگان و وابستگی‌های بیشتر.

کتابنامه

افشارزنجانی، ابراهیم (۱۳۷۱). آثار وابسته و فهرست‌نویسی آنها. *آینه پژوهش*، ۲(۶)، ۱۶-۲۳.

حاجی زین‌العابدینی، محسن (۱۳۸۹). *امکان‌سنجی به‌کارگیری الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی (اف آر بی آر) ایفلا در پیشینه‌های کتابشناختی فارسی*. پایان‌نامه دکتری. اهواز: دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید چمران.

زارع‌زاده، فرانک (۱۳۸۱). بررسی روابط کتابشناختی در فهرست‌نویسی کتابشناسی ملی جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه کتاب*، ۱۳ (۴)، ۲۰-۲۹.

ژانگ، یین؛ سالابا، آتنا (۱۳۹۰). *اجرای اف آر بی آر در کتابخانه‌ها، مباحث کلیدی و خط سیرهای آتی*. ترجمه عباس گیلوری. تهران: کتابدار.

فتاحی، رحمت‌الله (۱۳۸۰). چالش‌های سازماندهی منابع دانش در آغاز قرن بیست و یکم با نگاهی به فهرستنویسی در ایران. *فصلنامه کتاب*. ۱۲(۴): ۵۹-۸۳.

فتاحی، رحمت‌الله (۱۳۷۵). روابط کتابشناختی در فهرست‌نویسی توصیفی. *فصلنامه کتاب*. ۷ (۲): ۳۲-۴۴.

فتاحی، رحمت‌الله (۱۳۸۵). *فهرست‌نویسی. در دایره المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی* (ج.۲، ص. ۱۲۴۴-۱۲۵۲). تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

فردحسینی، مهسا (۱۳۹۰). *تبیین روابط کتابشناختی حاکم بر پیشینه‌های فهرست‌نویسی مبتنی بر مارک ایران با استفاده از الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی مهر دخت وزیرپور کشمیری. دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال.

کوکبی، مرتضی؛ حجازی، رقیه (۱۳۹۱). شناسایی روابط کتابشناختی موجود در میان خانواده‌های کتابشناختی شاهنامه و نهج‌البلاغه و فیلدهای مورد نیاز برای نمایش آنها. *فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۱۵ (۴): ۲۷۹-۲۹۸.

کوهستانی، جمیله (۱۳۷۹). بررسی آثار وابسته و انواع وابستگی‌های آن در متون فارسی از رویکرد فهرست‌نویسی. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۳ (۱): ۵۳-۸۰.

محمدی، مسعود (۱۳۹۰). *بررسی و تحلیل روابط کتابشناختی کتاب‌های منتشره فارسی حوزه علوم پزشکی در فاصله سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۸۹ براساس الگوی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی، تهران.

نیازی، سیمین (۱۳۸۳). میزان دسترسی به شناسه‌های اصل اثر در فهرست‌نویسی آثار وابسته (شروح) معرفی شده در فهرست نسخه خطی کتابخانه ملی ایران (۱۳۴۳-۷۹). *فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۱۵ (۳). ۱۲۸-۱۲۲.

Arastoopoor, Sh. & Fattahi, R. (2009)."Identification and Categorization of related works in the Persian Bibliographic Universe: a FRBR Approach". *World library and*

Information Congress: 75th IFLA General Conference and Council, 23-27 August, Milan, Italy.

Arinola, A.; Adigun, G.; Oladeji, B. & Adekunja, O. (2012). Impact of ICT on Cataloguing & Classification of Library Materials; Case Study of Some Selected University Libraries in South-West Nigeria. *American International Journal of Contemporary Research*. 6(2).

Arsenault, C. & Norouzi, A. (2012): Analysis of Work-to-Work Bibliographic Relationships through FRBR: A Canadian Perspective. *Cataloging & Classification Quarterly*, 50:5-7, 641-652.

IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records (1998): *Functional Requirements for bibliographic Record, Final Report*. Available online: http://www.ifla.org/VII/s13/frbr/.

Maxwell, R. (2008). *FRBR: A Guide for the Perplexed*. Amer Library Assn Editions. (ISBN: 978-0838909508)

Mayernik, M. (2007). *Bibliographic relationships and FRBR in online catalog collocation* . Master of Library and Information Science, University of California. Los Angeles.

Norouzi, A. (2012). FRBR and Tillett’s Taxonomy of Bibliographic Relationships. *Knowledge Organization*. 39(6), 409-416.

Petek, M. (2007). Derivative bibliographic relationships in the Slovenian online catalogue COBIB. *Journal of Documentation*, 63 (3): 398-423.

Smiraglia, R. (1994). *Derivative bibliographic relationships: Linkages in the bibliographic universe.* In Navigating the networks: Proceedings of the ASIS Mid-Year Meeting, ed. by D. L. Andersen, T. J. Galvin and M. D. Giguere. Medford, NJ: American Society for Information Science: 167- 83.

Tillett, B. (1987). *Bibliographic relationships: Toward a conceptual structure of bibliographic information used in cataloging*. Ph.D. thesis, Graduate School of Library and Information Science, University of California, Los Angeles.

پیوست ۱. توزیع فراوانی واژه‌های نمایانگر انواع وابستگی سطح بیان در خانواده‌های مورد بررسی (n=267)

وابستگی‌های کلی	وابستگی‌های جزئی	تعداد واژه	واژه‌های نمایانگر (فراوانی)
اقتباس‌ها	اقتباس (به‌صورت کلی)	۱۷	[اقتباس/اقتباس‌ها (۸۸)] ؛ [این کتاب اقتباسی از ... (۳۰)] ؛ [اقتباس‌کننده (۲۹)] ؛[بازنویسی (۲۲)] ؛[برگرفته از (۸)] ؛ [کتاب براساس ... (۶)] ؛ [بازآفرینی (۶)] ؛ [بازنویس (۵)] ؛ [برداشتی از (۲)] ؛[بر بنیاد (۲)] ؛ [بازنوشته (۲)] ؛ [بازگفته شده از (۲)] ؛ [بر پایه (۱)] ؛ [بازگردانی داستان (۱)] ؛ [با اقتباس از (۱)] ؛[بازآفرین (۱)] ؛ [بازآفریده (۱)]؛
	اقتباس برای کودکان	۵	[گروه سنی: ب، ج، د (۶۷)]، [داستان‌های نوجوانان (۲)]، [برای کودکان و نوجوانان (۲)]، [داستان‌های کودکان (۱)]، [بچه‌ها (۱)]
	ساده‌نویسی	۵	[به زبان ساده (۴)]، [ساده نویسی (۲)]، [به زبان امروز (۲)]، [به نثر آسان (۲)]، [همراه با نثر روان (۱)]
	لطیفه، هجو و طنز	۴	[لطیفه، هجو و طنز (۲)] ؛ [هجونامه (۱)]، [جلوه‌های طنز (۱)]، [طنز (۱)]
	اقتباس نمایشنامه‌ای	۳	[نمایشنامه (۱۰)]، [نقالی (۱)]، [طرحی برای نمایش (۱)]
	اقتباس روایت‌گونه	۲	[روایت (۲۲)]، [برگردان روایت‌گونه (۱)]
	مشاعره	۱	[مشاعره (۲)]
	تقلید	۱	[تقلید (۱)]
برگزیده‌ها	برگزیده (به‌صورت کلی)	۱۶	[برگزیده (۲۵۶)]؛ [گزیده (۱۹)]؛ [چند، عدد + داستان (۱۸)]؛ [انتخاب (۱۵)]؛ [منتخب (۹)]؛ [گزینش (۸)]؛ [گلچینی از (۶)]؛ [حکایت/هایی از (۲)]؛ [خوان+عدد (۲)]؛ [کوتاه شده (۲)]؛ [گل‌هایی از (۲)]؛ [انتخاب‌کننده (۱)]؛ [برگه سبزی (۱)]؛ [سی پاره از (۱)]؛ [سی‌قصه از (۱)]؛ [گزینش‌گر (۱)]
	شخصیت خاص داستانی	۲	[اسم شخصیت داستانی (۱۴۷)]؛ [شخصیت‌ها (۲۷)]
	بخش‌ها (غزل‌ها، باب‌ها و..)	۲	[چند + غزل + عدد (۸)]؛ [باب + عدد (۵)]
	تلخیص (خلاصه‌ها)	۲	[تلخیص (۶)]؛ [خلاصه (۳)]
	موضوع و یا جنبه خاص	۱	اسم موضوع‌ها (۳۹)
آثار مصور	تصویرگری	۹	[تصویرگر(۸۳)]؛ [نقاشی(ها) (۲۲)]؛ [تصویر/تصاویر(۱۱)]؛ [نگارگری(۹)]؛ [مصور (۲)]؛ [نگارگر (۲)]؛ [تصویرساز (۲)]؛ [نگاره‌های سنتی (۱)]؛ [تصویرسازی (۱)]
	تذهیب‌گری	۳	[تذهیب (۲۱)]؛ [تذهیب‌گر (۱۹)]؛ [تشعیر (۳)]
	مینیاتوری	۱	مینیاتور(یست) (۹)
	تابلوها	۱	تابلوها (۳)
	پوستر	۱	پوستر (۱)
	مرقعات	۱	مرقع(ات) (۲)
فهرست‌ها	کشف الابیات/آیات	۷	[کشف‌الابیات (۱۷)]؛ [کشف‌الایات (۳)]؛ [آیات (۳)]؛ [کشف‌الغزل (۱)]؛ [طبقه‌بندی موضوعی اشعار (۱)]؛ [فهرست غزل‌ها (۱)]؛[فهرست آیات (۱)]
	فهرست‌ها (به صورت کلی)	۳	[فهرستها (۲)]؛ [فهرست مطالب (۱)]؛ [فهرست حکایات (۱)]

	کتابشناسی	۳	[کتابشناسی (۲)]؛ [فهرست نسخه‌های خطی و چاپی (۱)]؛ [فرهنگ شرح‌ها (۱)]
	مآخذ	۱	ماخذ (۴)
	فهرست یا نقشه جغرافیایی	۲	[نقشه (۱)]؛ [نقشه جغرافیایی (۱)]
واژه‌نامه	**واژه نامه (به صورت کلی)**	۲۴	[واژه‌نامه (۳۶)] ؛ [فرهنگ لغت/کلمات (۱۵)] ؛ [معنی واژه‌ها/لغات (۵)] ؛ [لغات (۳)] ؛ [فهرست لغات (۲)] ؛ [واژگان (۲)] ؛ [معجم (۱)] ؛[اصطلاحات (۱)] ؛[ترجمه لغات (۱)] ؛[عبارات عربی (۱)] ؛ [فرهنگ (۱)] ؛ [فرهنگ اصطلاحات استعاری عرفانی (۱)] ؛ [فرهنگ بسامدی (۱)] ؛ [فرهنگ موضوعی مفاهیم تربیتی و اخلاقی (۱)] ؛ [فرهنگ واژه‌نما (۱)] ؛ [فرهنگ واژه‌های ایهامی (۱)] ؛ [فرهنگ‌نامه (۱)] ؛ [فرهنگ‌واره واژگان (۱)] ؛ [لغت‌نامه (۱)] ؛ [واژه‌نامک (۱)] ؛ [واژه‌نامه نحوی و ترکیبی (۱)] ؛ [واژه‌نامه‌های بسامدی (۱)] ؛[واژه‌ها (۱)] ؛ [واژه‌های دشوار (۱)]؛
	فرهنگ نام‌ها	۱۰	[نام‌ها (۷)]؛ [نامهای ایرانی (۳)]؛ [نام‌های اشخاص (۲)]؛ [جایها (۱)]؛ فرهنگ نام‌های ایرانی (۱)]؛ [نام کسان و جای‌ها (۱)]؛ [نام‌های جغرافیایی (۱)]؛ [نام‌های مردان و بانوان (۱)]؛ [فهرست اعلام، اسامی (۱)]؛ [نام‌گذاری (۱)]
	کشف اللغات	۱	کشف اللغات (۱۱)
	واژه‌های غریبه	۲	[اصطلاحات غریبه (۱)] و [فرهنگ الفاظ نادره (۱)]
	فرهنگ کنایه‌ها	۱	فرهنگ کنایات (۱)
بازنگری	**ویرایش‌های مختلف**	۹	[ویرایش (۱۳)]، [تطبیق (۴)]؛ [مقابله (۳)]، [ویراست۲ (۳)]؛[تنقیح (۲)]؛ [ویرایش و تطبیق با متن کتاب‌های درسی (۲)]؛ [ویرایش تطبیقی (۲)]؛ [ویرایش‌گر(۱)]؛ [با مقایسه (۱)]؛ [بازبینی تطبیق (۱)]
	تصحیح	۴	[مصحح (۲۳۵)]، [تصحیح/به تصحیح (۸۴)]، [تصحیح انتقادی (۱)] ؛ [تصحیح شده از روی ... (۱)]
	ویراستاری	۴	[ویراستار (۳۴)]؛ [ویراسته (۴)]؛ [بازبینی (۳)]؛ [بازنگری (۲)]
شرح	**نقد و تفسیر**	۲۲	[شرح (۱۳۵)]، [تاریخ و نقد (۹۰)]؛ [نقد و تفسیر (۷۲)]؛ [شارح (۱۴)]؛ [تفسیر (۱۲)]؛ [تاملی در (۵)]؛ [بحثی درباره (۴)]؛ [نگاهی نو/تازه به (۴)]؛ [تعلیقات (۴)]؛ [نگرشی نوین (۳)]؛ [شرح و تفسیر (۳)] ؛[تفسیر عرفانی (۲)] ؛ [شرح عرفانی (۲)]؛ [تفسیر و تحلیل (۲)]؛ [مفسر (۲)]؛ [تفسیر موضوعی (۱)]؛ [تعبیر (۱)]؛ [سیری در (۱)]؛ [شکل‌شناسی داستان‌ها (۱)]؛ [گذاری نقدگونه (۱)]؛ [معرفی (۱)]؛ [نقد و نظری بر (۱)]
	توصیف و توضیح	۱۹	[شرح واژه/لغات (۲۳)] ؛[معانی کلمات (۵)] ؛ [تحلیل ساختاری (۳)] ؛[تلفظ واژگان دشوار (۳)] ؛ [توضیح (۳)] ؛ [اعراب (۲)] ؛ [ترجمه جملات عربی (۲)] ؛ [معنی اشعار/ابیات (۲)] ؛ [ترجمه اشعار (۲)] ؛ [توضیح واژگان/لغات (۲)] ؛ [شرح اسامی (۲)]؛[شرح و توضیح (۲)] ؛ [ریشه‌شناسی (۱)] ؛ [درست‌خوانی بیت‌ها (۱)] ؛ [علائم دستوری (۱)] ؛ [ذکر وزن و بحر غزلها (۱)] ؛ [نکته‌های دستوری (۱)] ؛ [معنی غزل‌ها (۱)] ؛[شرح اعلام (۱)]
	بررسی و تحلیل	۹	[بررسی (۴)]؛ [نقد و بررسی (۴)]؛ [نقد و تحلیل (۱)]؛ [بررسی و تحلیل (۱)]؛ [تحلیل (۱)] ؛[تحلیلی روان شناختی بر (۱)]؛ [تحلیل جامعه‌شناختی (۱)]؛ [تاویلی روان‌درمانگرانه از (۱)]؛ [تحلیل زیباشناسی اشعار (۱)]

براساس نسخه خاص	--	۲۳	[از روی نسخه + اسم شخص (۳۸)]،[براساس نسخه + اسم شخص (۳۶)]، [براساس نسخه (چند نسخه) (۱۹)]، [از نسخه + اسم شخص (۱۶)]، [مطابق با نسخه + اسم شخص (۱۶)]، [مقابله (چند نسخه) (۱۱)]، [با استفاده از نسخه + اسم شخص (۸)]، [براساس نسخه + مکان (۸)]، [نسخه + اسم شخص (۶)]، [از روی نسخه + زمان (۵)]، [با استفاده از نسخه (چند نسخه) (۵)]، [مقابله با نسخه + اسم شخص (۵)]، [با مقابله با نسخه + اسم شخص (۳)]، [براساس نسخه + زمان (۳)]، [از روی چاپ + مکان (۲)]،[از روی چاپ + (زمان + مکان) (۲)]، [از روی قدیمی‌ترین نسخه‌های موجود در دنیا (۲)]،[از روی نسخه (چند نسخه) (۲)]، [از روی نسخه + (زمان + مکان) (۲)]،[برگرفته از نسخه + اسم شخص (۲)]، [از روی نسخه + (زمان + اسم شخص) (۱)]، [کتاب حاضر براساس جلد هفتم کتاب ... (۱)]،[چند نسخه (۱)]
راهنمای آموزشی	--	۱۲	[راهنمای آموزشی (۴)]؛ [رشته زبان و ادبیات فارسی (۴)]؛ [برای دانشجویان (۲)]؛[راهنما و بانک سؤالات (۲)]؛ [برای خارجیان (۱)]؛ [ایرانیان نوآموز (۱)]؛ [آزمون‌ها و تمرین‌ها (عالی) (۱)]؛ [برای دبیرستان‌ها (۱)]؛ [برای فارسی‌آموزان غیر ایرانی (۱)]؛ [برای کلیه مقاطع تحصیلی و کنکور دانشگاه‌ها (۱)]؛ [پاسخ‌نامه کاملاً تشریحی، طبقه‌بندی هوشمند، فلش کارت (۱)]؛ [نمونه سؤالات امتحانات (۱)]
فالگیری	--	۹	[فالگیری (۵۷)]؛ [فالنامه (۴۱)] ؛ [فال (۲۷)] ؛[تعبیرفالگونه (۵)]؛ [تعبیر (۴)]؛ [تفال (۲)]؛ [تعبیرات فالنامه (۲)]؛ [شرح تفال از (۱)]؛ [فالنامه جدولی (۱)]
حاشیه‌نویسی	--	۶	[حواشی (۱۳)]؛ [حاشیه (۶)]؛ [حاشیه‌نویس (۴)]؛ [تحشیه (۳)]؛ [توشیحگر (۱)]؛ [حاشیه‌نویسی (۱)]
آثار موسیقایی	--	۷	[اجرا (۱)]؛ [نوار موسیقی (۱)] ؛[خواننده (۱)]؛ [آهنگساز (۱)]؛ [نوازنده (۱)]؛ [موسیقی محلی (۱)]؛ [گوینده (۱)]
ترجمه‌ها	--	۸	[اسم زبان (۹۵)] ؛ [مترجم (۷۸)] ؛ [ترجمه شده به + اسم زبان (۶۳)] ؛ [ترجمه (۴۶)] ؛ [ترجمه شده از + اسم زبان (۴۳)] ؛ [ترجمه + اسم زبان (۱۹)] ؛ [چند/ عدد + زبانه (۸)] ؛[برگردان + اسم زبان (۷)] ؛
تغییر فرم	--	۴	[شعر، نثر، رمان به شعر، نثر، رمان (۱۰)] ؛[برگردان + شعر، نثر و... (۸)] ؛[منظوم از (۲)] ؛ [بازخوانی (۱)]